

Inam Ullah
(Bahrain, Swat)

The undecided project goals

There were no set goals at the beginning of the project. It was all about 'writing a dictionary of Torwali'. The compiler, being a government school teacher, had no previous knowledge or training of lexicography. He worked on the project as a hobbyist and therefore, did not time-frame it. However, he stored the database in an electronic format to serve the academic purposes of research.

Methodology: Printed Version

Major part of the database was developed over the past one and half decade by the active help of the author's students, colleagues, friends and relatives. Data was collected on index cards and paper and was entered in to

the computer program called 'Shoebbox'. 'Shoebbox' was replaced with the improved version 'Toolbox'

Data collection and verification

Both wordlist and semantic domain methods were used for the data collection. Being bilingual, the author used Urdu wordlists for recalling Torwali words. But specific cultural items, plants and animal names about which the author himself was unaware could not be recorded using this method. He, therefore, adopted the method of semantic domains. He asked his Torwali students, friends and family members to make lists of words relating to a specific semantic domain or sub-domain. For example, a group of students was asked to bring a labeled sketch of the interior of a

Digital Dictionary Development for Torwali, a Less-Studied Language: Process and Challenges Part-2

watermill.

To ensure correctness and completeness, cross-checking and verification of the data was conducted through multiple sources within the community, such as, various people living in different localities (valleys and side-valleys of the indigenous area as well as in different urban centers).

Expansion of the database

Printouts of the existing database were distributed among the Torwali speakers for verification and further addition of lexical items that had been left out. At the same time the author made a partial use of lists of *Semantic Domains* prepared by SIL International under The Dictionary

Development Process (DDP). This process facilitates lexicographers to collect words for the development of dictionaries of minority languages. It helped increase the database from 5200 to 8000 lexical entries by including names and related information of places, plants and clans as well as idioms, proverbs and, words related to Chail dialect.

Verification and refinement of specific semantic domains

Lists containing words of special domains were verified by the Torwali practitioners of the field concerned. For example, Torwali words for diseases and ailments were verified by and

discussed with qualified medical practitioners living in the indigenous area. Similarly, items relating to forests, botany, watermills or agriculture were verified by the Torwali speakers working in the respective fields.

Consistency Checks

Consistency checks were employed both automatically and manually, depending on the availability of the features in the Toolbox program in which the database was stored and handled. For example, Toolbox consistency checks support parts of speech but not spell checks, particularly in the national and source languages. Thus, spell checks were carried out manually.

The use of lexique pro

Toolbox file opened in Lexique Pro, an

interactive lexicon viewer and editor, and was exported to Microsoft Word in a standard dictionary format. Thus final export was made through Lexique Pro instead of Toolbox due to repeated problems faced while exporting. But there were lots of formatting issues which had to be fixed manually. For example, various Toolbox field markers, such as, \ue, \vr, \lt, \va and \ps were changed into Urdu script to meet the practical needs of developing Torwali-Urdu print version as they were not supported by Lexique Pro during export process. Proofreading of the entire exported file was done page by page. Relevant technical issues were resolved through the 'trial and error' principle.

To be continued...

گوشہ ادب

غزل سکندر حیات سکندر زلفاں توں لہرا کے دیکھ اکھیاں اچ اکھیاں پا کے دیکھ ہو جاساں قرباں حیرے تو بک واری اڑا کے دیکھ راہوں دے وچ بھل دھچاساں میرے دل تو آ کے دیکھ میرے دل دا کھلا ویں تو تو بی منوں چاہ کے دیکھ کھنکھرو بڑنے سی نہ چپک ساں کدی تا نچو کے دیکھ	غزل ڈاکٹر خادم ابراہیم گوری ترے بھاساں تے ہندی دی ہمار رہس کہوے کتاباں دے وچ چڑیاں دی بھکار خوش خوشی ٹھیکے بھن ترے گل اثار کھیلے اٹاں دی تک کے منوں کی دی غل غار بندی ترے متھے دی تارے دگرو چکے ترے گورے کھڑے دا زلف کر دی سنگھار حیرے میرے دل دی دھڑکن بک باجواے وچ نہ دہوے ساڈے کوئی بھر دی دیوار مل جل کے وٹے دا خادم پیار دی بہار ساڈے تے بی ہو جاوے رشت بی یلغار	تہو کا سلیمان ملک اے جگ تہو کا اے وقت تہو کا اے دھج تہو کا اے بار تہو کا اے ساه تہو کا اے نزع تہو کا اے تہو تہو کا اے میں تہو کا نہ پوٹ توں مخلص بھرا مل دا نہ علی توں سکھ دا ساه مل دا نہ حسین توں اُمت دا ساتھ مل دا نہ محمل توں وفا دا سلا مل دا نہ فاطمہ دگی ماں مل دی نہ علی دی صورت بچ مل دا نہ بل دا بھیرا عباس ورگا نہ نعناب دی صورت مینو مل دی نہ مل دا جبرائیل دا پیغام مل دا نہ سیمہ مل دا میکائیل مل دا نہ سورہ مل دی نہ اسرائیل مل دا نہ نزع دی صورت عزرائیل مل دا نی عیسیٰ اس جہاں مل دا نہ خضر دا نام و نشان مل دا میںوں کھ جہت دا صلہ مل دا نہ میں مل دا نہ اودہ مل دا	شعر، غزل، قطعہ محمد فرید شعراں بھواں چین ناں اے چن دے رجزاں چین ناں اے تہاں بھواں چن دے کھ آدے بڑے بھوں چین ناں اے رج کے کھادہ اٹھا چ اے مخت دا بھل ڈھا چ اے لو اکھیاں دی کبھی ناں اے جے بھ لکھیا ڈھا چ اے آہاں کھا کے ہاسکیں آہاں خالی چھپے بھٹا چ اے دھڑوں والے خود اے دھڑاں بھٹا کھٹ اے بھٹا چ اے ڈوٹی بھوں پاک مینو لکھا بے شک لایا ڈھا چ اے آہیں کھیرے چ اے بھیا دوڑ فریڈے ڈھا چ اے نقطہ ساقی ساغر پیر کے پیساں پیساں خوبو پورا مر کے پیساں اؤسی چھکو ترسی میں بی ترساں ترے پیساں	ہندکووان رامہ دُعا بدو کا پروڈیوسر: نسیم جان پشاور ٹیلی ویژن سنٹر دعا تے بدو کا مطلب امرال دے کہ کہ ڈوم دا تاو طوہ روئی منگدین۔ تا فقیرہ اٹاں نوں کیندا ہے ذریعہ معاش کا دجا کے چار پیسے کھاواں کردعا کر کوئی جنازہ آجاوے تاں تھوڈے دے ہوندا ہے۔ او ہر ویلے لوکاں دے کھار خوشیاں طوہ روئی لے آساں۔ اس دا پتر مصومیت مل آخوئیں دیاں دعاواں کردا ہوندا ہے۔ تے کہ فقیرے کو پچھو دے کوئی مر جاوے تا طوہ روئی تکرک دا ذریعہ معاش قبریاں کھوڑے کے چار پیسے وڈی چاندی ہے۔ فقیرہ ہاں پتر۔ اسراں اس کھاواں دے۔ اس خاطر او لوکاں دے مرے دے بچیاں نوں جد بی بھکھ گدے تاں او دیاں دعاواں کردا ہوندا ہے تاکہ قبرستان وچ دعا کر دیں۔ کہ دن فقیرے دی جی سخت جنازے زیادہ آدن تے اس دی کائی زیادہ بیمار ہوجاندی ہے تے فقیرے دے کھار نہ روئی اے ہو دے۔ مگر بعض ویلے کہ دعا بی بدو کا بڑے نہ دوا جوگے پیسے۔ بھج دی حالت زیادہ چاندی لے سی خاطر اس ڈرا دے تاں دعا بدو کا خراب ہوجاندی ہے تا فقیرہ تے اس دی بیوی پریشان رکھا گیا آیا۔ اس دی کھانویں اسراں آئی فقیرہ قبرستان کھرب بی بی آندا تے فقیرے دے پتر نوں بھکھ لگ بندہ ہوندا ہے۔ کچے کھار وچ رہندا ہے۔ اس دے چاندی اوروئی منگدین۔ فقیرہ کیندا ہے مگر کپڑ دو پیسے نہ پتر بھائی تے جی کہ سال دی کا سخت بیمار۔ پتر کیندا ہے کوئی مر جاوے تا اے۔ فقیرے دے کھار او گزرا قبرستان کھرتے تے طوہ روئی کہ دی ہوندا ہے تا فقیرہ کیندا ہے دے جد بی اس دے کھار دا چاہا غصا ہوندا ہے۔ پتر۔ تا اس دا پتر آچڑی بھجوں تک کے کیندا ہے دعاواں کردا ہے قبرستان وچ کوئی جنازہ آوے۔ کاس کی سخت مری کہ ساڈے کھار طوہ روئی ساڈے اٹھے دستور اے کہ جنازے دے نال طوہ کہے۔ روئی لپائی چاندی ہے۔ بھجوی قبرستان وچ وڈی ایہ ستر کہ فقیرا تے اس دی بیوی نوں سخت ہڈکا چاندی ہے تے فقیرہ زیادہ طوہ دے روئی آ پڑے کھار گدائے تے اٹاں نوں احساس ہو چاندی کے لی چاندی۔ اس دے بچیاں نوں طوہ روئی دوریاں دے مرے دی دعا لی کرنی چاہی کیونکہ کھاواں دی عادت ہوجاندی ہے جد بی فقیرے آ پڑے بی مر جاندے ہوندا ہے۔ اچ اٹاں دے پیسے دا کم نی ہوندا ہے اس دے بچیاں نوں بھکھ گدے دے منہ چنگی دعا بدو کا بڑی جی اے۔
سرکار مولوی بی سعید پارس آل جی دی عزت سرکار مولوی جی دسا دے تھانوا دیوار مولوی جی نظر کھم تھانوا تے آہ دی خصوصی سادات دا کھی او وقار مولوی جی وارث کھی مٹے دے نال آل دے او سرتاج اے کھرانہ سردار مولوی جی شہر پشور دے کھی اودہ چھت دگرو پشوریاں دی کھی غفور مولوی جی جی اس ی پڑ پشور اے تے سلسلہ کھی او رہ رکھے اس شہر ہر دار مولوی جی مٹھا پشور شہر اے مٹھیں لوک اس دے ردن ساریں کھی مٹھے دلدار مولوی جی فیضان بھر گیاں رہ سی عام پارس عشق رسول غور مدار مولوی جی	بن موح سندس محمد شہداء الدین سورت دی تلاوت اپناں سنی آں پکلاں ناں صفا دی تھی راڈی پوئی ماں اپڑی دے گن دے وچ پوری راز واری دے ناں کوئی کھنڈے کہ ابو میرے اللہ کول چلے گھمیں جس ویلے میں کرنی لیاں سودہ لپٹیں دی تلاوت ابو میرے کول کھلوے سز دے اے ساری سورت نالے مکرانے اے میری خیر دے طالب اے	ڈوبے تے انہیرا الفاظ معنی: ڈوبے (چراغ) تلے (چپے) انہیرا (اندھیرا) اردو ترجمہ: روشنی تلا اندھیرا ہونا عنوان: جتو دعا: اپڑی روشنی یا فائدہ لے سک ڈاں مطلب: اس بھل دا استعمال اسراں دے کہ اگر کسی کی کوئی چیز چھپ جائے تا وہ بڑی تلاش کرے برے اس نوں نہ ملے تا اخیر جا کر او کو لاوی تلے تے کہہ دین ڈوبے تے انہیرا	ہندکو مہتل	

ہندکو دارا

وہ تمام مقررین نے کیا وے کے کردوبیہ سختی سے
تھے۔ انا ہی لازمی طور سے ہندکو بان نے نگہ
لگایا۔ یہ دونوں پہلو انا دی ذات و حصہ بڑا
آپے را رانجا ہوئی، دے مصداق ہوئے ضیاء
ہندکو دارا رانجا کہندے وں۔ ست سالان
یاب اچ جتنے بی مقرر مہماناں نے شرکت کی
کی کوچ کر گئے وں برے ایگہ بندھار ہندکو
مکانیاں دالطہار خیال اچ بی گندھار ہندکو
پوچھا کہ موجود اسے تے اناں مرحوین ا
نہذریجی، فاروق جان بابراڈ، یونس
قبال سکندر، پروفیسر حرام، ختم نعیم، رضا

ن، شاد محمد انشاء، اشفاق حسین، سقاف یاسیر
 رے مہمانانے آپرے خیالات والظہار
 بن ہوڑاں نے بیڑی تفصیل و نال نے
 سکتی۔ غفریب اس محفل دی ساری کارواں
 ہمنکو اوان سرخل، محمد ضیاء الدین نمبر
 جس یقینا نہ صرف قارئین مستفید ہوئے
 تحقیق کرنے والے محققین بی استفادہ کر سں۔

پر اپانا داقتہ

اہا ۱۶ کولمبو دوراں اس کے اس کے کولمبو
 اے، سادہ گے براہوں قربتان (زیارت) کی
 جے جے سارے بولے آسے درے ہوئے ہوئے
 اکر پائی دی زیارت دے پے پے پے پے
 ڈر کر گیا ہوتا آج کل جانور بی اپناں

[illegible]

